

Timofejev-Resovskij zdôraznil potrebu pracovných vymedzení pojmov v cieľoch zabezpečenia nerušenej komunikácie vo vede.

Vela podnetov prináša diskusia o charaktere *systémového prístupu*. N. V. Timofejev-Resovskij je autorom koncepcie štyroch základných štruktúrálnych rovín biologických objektov: molekulovo-genetickej, ontogenetickej, populačnej a biocenotickej. Podľa G. N. Gromova (technik) každá z týchto rovín tvorí zodpovedajúci systém. Treba axiomaticky stanoviť princípy a na základe toho prvky, z ktorých systémy pozostávajú. Axiómy jednej organizačnej roviny strácajú platnosť pre iné roviny, aj keď niektoré môžu byť platné pre všetky. Takto postupujú technici, keď konštruujú technické zariadenia po analógii s fungovaním živých systémov.

A. S. Mamzin pripomenul, že dôležitý aspekt teórie systémov, ako to zdôrazňoval tiež L. v. Bertalanffy, tvorí výskum vývinu. Ako vyplynulo z ďalšej diskusie, riešenie evolučného problému v biológii si dnes nevyhnutne žiada rozpracovanie a aplikáciu teórie systémov. Evolučný a systémový prístup nemožno stavať proti sebe. Fundovaný výklad problému *času a evolúcie* podal A. M. Molčanov.

Teória biologických systémov by sa mala budovať ako relatívne autonómna časť všeobecnej teórie systémov. To však nevyklučuje možnosť budúceho vytvorenia jednotného variantu teórie systémov.

Zaujímavé myšlienky o povahe a prin-

cípoch použitia teórie systémov v biológii nájde čitateľ tiež v druhej časti ročenky. Spomenieme aspoň definíciu teórie systémov, ako ju podáva M. D. Mesarović: „teória systémov je teória formálnych (matematických) modelov reálne existujúcich (alebo konceptuálnych) systémov“. Podľa neho sa v teórii systémov vychádza z týchto fundamentálnych predpokladov: „V základe teórie akéhokoľvek reálneho javu (biologického aj iného) je istý obraz, ktorý voláme model; formálne invariantné aspekty modelu, ak sa pre ne neustanovujú nejaké obmedzenia, sú matematickým vzťahom. Tento vzťah budeme volať systém“ (s. 138—139).

Záverom informácie o tejto významnej publikácii nebude snáď neprimerané zdôrazniť, že sovietski filozofi pristupujú k teórii systémov a teórii štruktúr ako k špeciálnovedným teóriám (typu napr. teórie informácií), ktoré si vyžadujú prístup z pozícií dialektického materializmu. „Ako ukazuje prax systémových výskumov — uvádza sa v úvode ročenky — fundamentálne princípy vedeckého poznania, sformulované v dialektickom materializme, tvoria najadekvátnejší metodologický základ systémového prístupu. Zároveň výsledky, získané v rámci rozpracovávaní systémového prístupu, predstavujú vďačný materiál pre ďalšie rozpracovanie problémov dialektického materializmu“.

J. K.

FILOZOFICKÉ ŠTÚDIE J. L. FISCHERA

Hoci štúdie J. L. Fischera, knižne vydané pod názvom *Filosofické štúdie* (Praha 1968), boli napísané v priebehu približne jedného desaťročia, v podstate sledujú jeden cieľ: skúmajú niektoré filozofické kategórie, čím tvoria pomerne kompaktný celok. Výnimkou je azda štúdia o vzťahu indického filozofického myslenia k západoeurópskému. Ako ukážem ďalej, je to iba čiastočne pravda.

Kniha J. L. Fischera *Filosofické štúdie* pozostáva zo štyroch štúdií, usporiadaných v tomto poradí: O kategóriách, Meze kvantitatívnych metód, Kvalitatívny kosmos a Pozvání k dialogu medzi indickým Východom a evropským Západom. Ako vidno z názvov jednotlivých štúdií, autor si v nich všima problematiku, ktorú v podstate vystihuje názov prvej štúdie, teda problematiku kategórií. Na tomto mieste,

myslím, netreba sa rozpisovať o dôležitosťi sústavného rozpracúvania filozofických kategórií ako základných pilierov celej filozofickej stavby. Vyjadruje to aj autor, keď hneď na začiatku svojej knihy píše, že „riešenie problému kategórií je aj v dialektickom materializme jednou z popredných, ba najnaliehavejších úloh“.

I keď J. L. Fischer vo svojich štúdiách hovorí o viacerých kategóriách, v centre jeho pozornosti je kategória kvality a kvantity. Ak by sme mali stručne charakterizovať obsah práce, mohli by sme povedať, že tu ide najmä o kategoriálne zdôvodnenie štruktúralno-kvalitatívnej povahy skutočnosti. Kategórie, ktoré začleňuje do skúmania a výkladu problému, tvoria sieť dokazovania jeho základnej myšlienky, myšlienky kvalitatívnej štrukturovanosti sveta, pričom ich zároveň implicitne vysvetľuje na pozadí tejto myšlienky.

Skôr ako autor začína skúmať kategóriu kvality, určuje východisko postupu. Na rozdiel od mechanistického materializmu, ktorý vychádzal z chápania skutočnosti ako extenzívnej, teda len ako kvantitatívne diferencovanej, a od Heglovho systému, kde je východiskom inteligibilná skutočnosť, Fischer nechce vo svojom skúmaní vychádzať z pojmu skutočnosti, ale zo samej skutočnosti (str. 5). Ako prvé označenie pre „samu skutočnosť“ zavádza termín dátum. Označuje ním to, čo jestvuje.

Pretože sa rozhodol nezačínať pojmom skutočnosti, ale samou skutočnosťou, rozčleňuje poznávací proces na tri stupne: prehenzívny, reprehenzívny a komprehenzívny. Pokus o takýto postup pri kategoriálnom opise skutočnosti je iste zaujímavý. Problém však je, nakoľko je takéto východisko možné a reálne. Pochybujem totiž, či je každá naša snaha vyhnúť sa pojmovému východisku o skutočnosti uskutočniteľná. Nevieť, čo možno povedať o samej skutočnosti bez toho, čo o nej vieme, teda aký je náš pojem o nej. Myslím si, že skutočnosť je pre nás vždy taká, ako ju chápeme. Pochopiteľne, nechceme tým tvrdiť, že skutočnosť je adekvátna našim

poznatkom o nej, ale už samo konštatovanie, že napríklad skutočnosť je mnohotvárnejšia a zložitejšia ako naše poznatky o nej, je tiež určitým pojmom o skutočnosti. Domnievam sa preto, že reálnejšie je vychádzať z tých chápaní skutočnosti, ktoré máme k dispozícii a ďalším kritickým skúmaním ich meniť, prekonávať, prípadne dopĺňovať a spresňovať. Z tohto hľadiska aj rozvrstvenie poznávacieho procesu na tri stupne je značne umelé. Nezdá sa mi adekvátne viazať kategórie, ako je kategória kvality, zmeny či časopriestorového horizontu na prehenzívny stupeň, zatiaľ čo štruktúru, reakciu, podmienenosť a časopriestorovo vyznačené pole na komprehenzívny stupeň. Podľa môjho názoru takéto chápanie a vymedzovanie kategórie kvality je priúzke. Myslím si, že kategória kvality je rovnako aplikovateľná aj v komprehenzívnej sfére, a teda vzťahuje sa aj na inteligibilnú oblasť. Napokon aj autor v štúdií Kvalitatívny kozmos, ktorá je ďalším rozpracovaním a, samozrejme, aj spresnením myšlienok vyslovených v prvej štúdií, sa stavia kriticky k predošlému chápaniu kategórie kvality a kvantity. Píše: „Dlho som sa uspokojoval tým, že kvalita mi bola vyznačená rôznorodosťou, kým kvantita rovnorodosťou (hoci sa malo ukázať, že reálna kvantita sa svojou rôznorodosťou v ničom neodlišuje od akejkolvek kvality“ (s. 89). Ukazuje tu teda, že aj kvantita je kvalitatívne diferencovaná, čím podľa mňa fakticky narúša zadelenie kategórie kvality iba do prehenzívnej sféry. Je však zaujímavé, že napriek kritickému pohľadu na svoje predošlé chápanie kategórie kvality a kvantity ostáva aj v tejto štúdií pri koncepcii viazania niektorých kategórií na prehenzívnu sféru, kým iných na komprehenzívnu sféru. Pridržiavajúc sa tohto rozdelenia, dochádza napokon k záveru, že najzávažnejšími kategóriami sú kategórie prehenzívnej sféry, pretože najvernejšie zo všetkých zobrazujú faktický stav, kým ich komprehenzívne ekvivalenty predstavujú vzťahové schémy rôzneho stupňa všeobecnosti, v ktorých sa konkrétna

náplň príslušných dát a procesov stráca v prospech pravidelnosti, teda zákonitosti (s. 97). Svet si určite predstavujeme ináč v prehenzívnej sfére ako vo sfére komprehenzívnej, ale je otázka, či kategórie prehenzívnej sféry vyjadrujú svet vernejšie ako kategórie zo sféry komprehenzívnej.

Svojimi kritickými pripomienkami k postupu J. L. Fischera pri skúmaní niektorých filozofických kategórií v nijakom prípade nechcem znižovať význam a hodnotu štúdií. Problematika kategórií je veľmi zložitá a aj postup pri riešení môže mať rozličné modifikácie.

Prístup profesora Fischera chápem ako jeden z možných variantov. Je to prístup v našej filozofii svojský, i keď nemožno povedať, že by sa vcelku nepohyboval v intenciách dialektického chápania skutočnosti. Zreteľne sa to prejavuje najmä tam, kde ukazuje na ohraničenosť a pre dnešný spôsob vedeckého myslenia a bádania neudržateľnosť mechanistického chápania kauzality a nahrádza ju vzájomným pôsobením. Na pozadí vzájomného pôsobenia chápe aj štruktúru, čo mu umožňuje chápať túto kategóriu dialekticky. Ale možno tiež povedať, že pojmom štruktúry odôvodňuje vzájomné pôsobenie. Podobne, pojmom štruktúry prekonáva aj metafyzické chápanie substancie (str. 41). To znamená, že neprípúšťa existenciu nijakých entít, ktoré by neboli štrukturované, a teda neboli by v interakcii s inými štruktúrami, ktoré by nepodmieňovali štrukturovanosť iných komponentov a samy neboli podmienené.

Fischerovo chápanie štruktúry dobre korešponduje so súčasnými názormi mnohých marxistických filozofov na tento problém. Je tiež svedectvom toho, ako tento problém, o ktorom sa dnes tak veľa diskutuje, preniká do nášho filozofického myslenia. V tom vidím práve aktuálnosť práce profesora Fischera.

V štúdií Medze kvantitatívnej metódy J. L. Fischer ukazuje na možnosti kvantifikácie kvalitatívne diferencovanej skutočnosti, čím zároveň ukazuje na hranice tej-

to možnosti. Skúma v nej jednotlivé príklady, na základe ktorých dokazuje štatistickú povahu procesov (str. 64). Myslím si, že táto štúdia, vzhľadom na závery, ktoré z nej autor vyvodzuje, je značne rozvláčna. Je tiež otázka, či pokusy so žiakmi pri riešení matematických úloh, ktoré profesor Fischer volí ako dôkaz, že procesy majú štatistickú povahu, a teda že aj kvantitatívnu metódou zisťujeme koniec koncov len priemerné hodnoty, boli primerané pre riešenie danej problematiky.

Štúdia Pozvanie k dialógu medzi indickým Východom a európskym Západom, ktoré autor venoval indickému sociológovi Kewelovi Motwanimu, sa síce svojím zameraním odlišuje od predchádzajúcich troch štúdií, ale aj v nej sa rieši problém na pozadí kvalitatívno-štruktúrneho hľadiska. Napätie medzi indickou a európskou kultúrou, ktoré vzniká prenikaním európskeho spôsobu myslenia do Indie, má podľa profesora Fischera svoj základ už v rozdielnych zameraniach pri skúmaní a chápaní sveta. Kým indické myslenie sa zameriava predovšetkým na subjekt, európske myslenie, najmä od čias renesancie, sa sústredilo na skúmanie vonkajšieho sveta. Ale pretože sa vonkajší svet chápal len ako kvantitatívne diferencovaný a vládla v ňom neúpršaná determinácia, boli potom aj výtvary človeka, t. j. veda a technika, postavené mimo jeho moci, bol nimi ovládaný, to znamená, že sa mu odcudzili. Na túto mechanistickú vedu a techniku európskeho Západu záporne reagoval indický spôsob myslenia. No mechanistická epocha sa záporne prejavila aj v samej Európe. Ak podľa profesora Fischera bola veda príčinou tohto stavu, je aj kľúčom k jeho odstráneniu. Teoretický základ pre východisko z tohto stavu vidí v chápaní sveta a spoločnosti ako kvalitatívne štrukturovanej, a teda nepodliehajúcej slepému determinizmu. Znamená to, že človek má možnosť vytvoriť takú spoločnosť, kde aj subjekt môže determinovať a zmocňovať sa síl, ktoré ho determinujú. Takto kvalitatívno-štruktúrne hľadisko považuje pro-

fesor Fischer za platformu pre vzájomné pochopenie medzi indickým Východom a európskym Západom.

Hoci by sa o niektorých aspektoch názorov profesora Fischera dalo diskutovať, podstata jeho názoru je v súlade

s trendom súčasného chápania spoločenských procesov, dialektického chápania. Z tohto hľadiska si štúdie profesora Fischera zasluhujú pozornosť.

Michal Suchý

NÁROČNÁ UČEBNICE FILOSOFIE

Kniha, ktorou vydal doc. F. Čížek s kolektívom spolupracovníkú (Filosofie, metodologie, věda, vyd. Svoboda, Praha 1969), byla původně zpracována jako pokračování vysokoškolské učebnice filosofie pro nehumanitní obory. Nabízelo by se tedy hodnocení z hlediska didaktických kvalit, podle výběru základních témat, jejich zpracování jako učební pomůcky na základě respektování nejnovějších výsledků bádání a vzhledem k proporcionálnosti a vyváženosti celku. Ale mohl by se také hodnotit celkový přístup k marxistickému filosofickému systému, příp. k některým jeho otvoreným problémům, zdůraznění částí, zařazení nezvyklých partií a pojetí jednotlivých otázek.

Autoři přistupovali k úloze s pedagogickými i publicistickými zkušenostmi. Kniha vznikla přepracováním dvojího vydání skript. Mnohé pasáže prošly již dříve odbornými publikacemi. (Filosofický časopis uveřejnil Polívkovu stať o dialektice, Fajkusovu teorii forem pohybu, Volkové úvahu o struktuře i stať o pojmu účelnosti, Skybovu o informační teorii vývoje aj.). Knižními monografickými studii se na úkol připravili I. Kuchár knihou Problém pravděpodobnosti a determinismus (Academia 1967), Fajkus knihou Existence — realita — materie (Academia 1968) Skyba O věčnosti vesmíru (SNPL 1960), Čížek prací Filosofické otázky teorie druhů (Nakladatelství ČSAV, Praha 1963).

Učebnicová podoba práce s sebou nese určité nevýhody: požadavek úplnosti, zřetel ke koncepci spolupracovníkú, jednotnost výkladu. To vše jsou nároky, kterým lze jen velmi nespádno vyhověť. Au-

toři zařadili do knihy i stručný přehled vývoje filosofie a také vybrané partie z antropologické problematiky (Člověk a dějiny a Problém svobody a lidského odcizení). Přitom převažuje v knize to zaměření marxistické filosofie, které vyhovuje sepětí výuky s odbornými předměty přírodovědeckých a technických oborů. Autoři si jsou dobře vědomi toho, že v marxismu tvoří obojí aspekty jednotu, kterou se snaží respektovat. Přesto se domnívají, že sledovaná linie marxismu je reprezentována hlavně Engelsem a Leninem.

Někteří naši autoři neprávem připouštějí dichotomické dělení marxismu na antropologii a scientismus, zřejmě pod vlivem západní i naší filosofické produkce šedesátých let.

Přitom samo pojednání J. Vinaře, které seznamuje čtenáře s myšlenkami o přírodní i společenské determinaci člověka, je podnětné. Člověk je pojat jako nevyčerpatelně aktivní lidská bytost. Hlubší interpretaci dostává také úloha lidu a jednotlivce jako subjektu i objektu dějin, i role historického času a jeho kontinuity, která je tu osvětlena nově proti dříve převládajícímu pojetí diskontinuity dějin. Mnohostranněji je také vyložena otázka svobody, jednak jako pochopené nutnosti, jednak jako subjektivní volby. Probírá se Marxovo revolučně praktické řešení problému odcizení jako produktu rozporů moderní kapitalistické společnosti. Kapitola o praxi rozebírá úlohu práce a její dělby a dále její společensky formující funkci.

K těmto partiím je volně přiřazena úvaha *Dialektika* od J. Polívký. Je pojata jako výklad genealogie poznání a vě-